

EBU'N-NECİB ZİYÂÜDDİN ES-SÜHREVERDÎ VE ÂDÂBÜ'L-MÜRİDİN ADLI ESERİ

Süleyman GÖKBULUT*

ÖZET

Bu makalede, müridlerin âdâbı ile ilgili eserlerden birinin yazarı olan Ebu'n-Necîb Ziyâüddîn es-Sühreverdî (ö. 563/1168) ve *Âdâbü'l-Mürîdîn* adlı kitabı ele alınmaktadır. Ebu'n-Necîb, Selçuklular'ın hâkimiyeti altındaki Bağdat'ta yaşamış, Nizâmiye'de müderrislik yapmış ve daha sonra tasavvufî hayata yönelmiş dikkate değer bir şûfidir. *Âdâbü'l-Mürîdîn* ise tasavvuf tarihinde ilk defa müridlerle alakalı meselelerin ayrıntılı ve düzenli bir şekilde kaleme alındığı bir eser olması bakımından büyük bir önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ebu'n-Necîb es-Sühreverdî, Âdâbü'l-Mürîdîn, Sûfî Âdâbı, Mürid.

ABU AL-NAJİEB ZIYA AL-DIN AL-SUHRAWARDI AND HIS BOOK ÂDÂB AL-MURIDIN

ABSTRACT:

In this article, Ebu al-Najîb al-Suhrawardî (d. 563/1168) who is a writer of one of the books which are concerning the sufi rules for novices and his Âdâb al-Murîdîn are dealt with. Ebu al-Najîb is a considerable sufi who had lived in Baghdad which was under the domination of Seljuks and taught in the Nizâmiyya and after that turned towards a mystical life. However, Âdâb al-Murîdîn is of great importance in terms of the matters related to the novices is written in a detailed and regular form the first time in the history of sufism.

Key Words: Ebu al-Najîb al-Suhrawardî, Âdâb al-Murîdîn, Sufi Rules, Novice.

1- EBU'N-NECİB ES-SÜHREVERDÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI VE TESİRLERİ

A) YAŞADIĞI DÖNEM

Ebu'n-Necîb es-Sühreverdî 490/1097 ile 563/1168 yılları arasında Büyük Selçuklu Devleti'nin hâkim olduğu Bağdat'ta yaşamış önemli bir mutasavvıftır. Berkyaruk (1094-1104), Muhammed Tapar (1105-1118) ve Sultan Sencer (1118-1157) bu zaman dilimi içerisinde Selçuklular'ın başında bulunan hükümdarlardır. Bağdat'taki Abbâsî hilâfet makamı ise uzun zamandan beri

---

* Dr., DEÜ İlahiyat Fak., Arş. Gör.

dünyevî yetkilerini tamamen bu devlete bırakmış, görünüşte ruhânî bir otorite olarak varlığını sürdürmektedir. Sencer'in 547/1153'te Oğuzlar karşısında mağlup olması ve esir düşmesi ile Büyük Selçuklular ortadan kalkmış ve çeşitli kollara ayrılarak varlığını sürdürmüştür.

İslâm tarihinde Büyük Selçuklular dönemi gerçekten de çok önemli gelişmelere sahne olmuştur. Sünniliğin gelişmesi, şîânın ve tasavvufî düşüncelerin mayalanması ve toplum nezdinde büyük kitlelere hitap etmeye başlaması hep bu devre rastlamaktadır. Mu'tezile kelâmî düşüncesinin Eş'arîlik karşısında kesin olarak yenilgiye uğraması da bu sıralardadır. Dînî hayatta sıkça görülen Hanefî ve Şâfiî mezhebi taraftarları arasındaki mücâdeleler ise katliamlarla neticelenecek boyutlara ulaşabilmektedir.¹

İmâmiyye, Zeydiyye ve İsmâiliyye gibi şîu gruplar arasında "Bâtınîler/İsmâîlîler", devletin karşısındaki en büyük tehlikeyi oluşturuyordu. Selçuklular bunlarla mücâdele edebilmek için Nizâmülmülk'ün öncülüğünde çeşitli yerlerde Nizâmiye medreselerini açmışlardır. Gazzâlî (ö. 505/1111)'nin *Fedâihu'l-Bâtiniyye*² adlı eserini yazmasının biricik gayesi de bunların sapık görüşlerini ortaya çıkararak halkı bu tür düşüncelerden korumaktır. Aynı zamanda militan bir ruha sahip olan Bâtinî fedâileri *Siyâsetnâme* adlı eserin de sahibi olan Vezir Nizâmülmülk (ö. 485/1092)'ü öldürerek ne kadar tehlikeli olduklarını herkese göstermişlerdir.³

Bu dönemde siyâsî ve sosyal bünyede bazı rahatsızlıklar yaratan bir diğer hâdise de "Haçlı Seferleri"dir. Toplam dokuz büyük ve bazı küçük girişimleri içeren Haçlı Seferleri, 488/1096 yılında başlamış ve Lâtin Hristiyanları'nın Doğu'daki son merkezleri olan Akka'dan çıkarıldıkları 689/1291'e kadar yaklaşık iki yüz yıl sürmüştür. Bu seferlerin yarattığı karışık ortam nedeniyle Ebu'n-Necîb, Beytü'l-Makdis'i ziyâret etmek için Kudüs'e bile girememiştir.⁴

¹ Büyük Selçuklular devrindeki sünnî ve şîu mezhepleri ile tasavvufî gelişmelerin genel bir tasviri için bkz. A. Bausani, "Religion in The Saljuq Period", *The Cambridge History of Iran*, ed. J. A. Boyle, Cambridge University Press, Cambridge, 1968, V, 283-302. Hanefî-Şâfiî mücâdeleleri için ayrıca bkz. Seyfullah Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaaları*, İz Yay., İstanbul, 2007, ss. 95-97.

² Gazzâlî bu eserini Abbâsî halifesi el-Mustazhir (ö. 512/1118)'in isteği üzerine Bâtınîlerin reddi maksadıyla yazmıştır. Bu eserin dilimize çevirisi için bkz. Gazzâlî, *Bâtınîliğin İyüzü*, çev. Avni İlhan, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1993.

³ Bâtınîler/İsmâîlîlerin tarihi ve faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Bernard Lewis, *Haşîşîler-İslam'da Radikal Bir Tarikat*, çev. Kemal Sarısözen, Kapı Yay., İstanbul, 2005; Mustafa Öz-Mustafa Muhammed eş-Şek'a, "İsmâiliyye", *DİA*, XXIII, 128-133; Mustafa Öz, "Nizâriyye", *DİA*, XXXIII, 200-201.

⁴ Dönem hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2004, ss. 205-239; Osman Turan, *Türk Cibân Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Ötüken Yay., İstanbul, 2003, ss. 208-214; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Ötüken Yay., İstanbul, 2003, ss. 197-247; Işın Demirkent, "Haçlılar", *DİA*, XIV, 525-546.

Müellifin yaşadığı dönemdeki ilmî ve tasavvufî gelişmelere de kısaca değinmek faydalı olacaktır. Abbâsî hilâfetinin iyice zayıflamasından sonra yönetimi ele alan Selçuklular, sünni siyâset politikalarını destekleyen ilim ehlini ve sûfileri himâye etmiş ve onlara gerekli desteği sağlamıştır. Nizâmülmülk, Nizâmîye medreselerini kurmasının yanında devlet hazinesinden bu şahıslara önemli miktarda bağışlarda bulunmuştur. Buna mukabil sûfiler ve âlimler de devletin bütünlüğü ve devamı için gayret sarf etmiş, eserler yazmış ve halkın inancını koruma hususunda çok önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Bu ilim adamlarına birkaç örnek vermek gerekirse, İmam Gazzâlî (ö. 505/1111)'nin üstadı İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085), bir şâfiî ve eş'arî olan Şehristânî (ö. 547/1153) ve *Telbîsü İblîs* adlı eserin yazarı İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) hemen ilk akla gelenlerdir.⁵

Selçuklular'ın hâkimiyet zamanı tasavvuf açısından geçekten çok önemli gelişmelere sahne olmuştur. Zîrâ on birinci yüzyılın ikinci yarısından on üçüncü yüzyılın başlarına kadar olan dönem tasavvuf tarihinin büyük bir atılımına sahne olmuştur. Tasavvufun şer'î ilimler arasındaki yerini alarak kendisini kabul ettirmesi, ulemâ ve halk nezdinde itibarının giderek artması, hankâh ve tekkelerin kurulmasıyla ilk tarikat teşekküllerinin ortaya çıkması bu dönemdeki önderlerin ve çalışmalarının sayesinde gerçekleşmiştir diyebiliriz. Bu gelişmelerde özellikle Kuşeyrî (ö. 465/1072), Hucvirî (ö. 465/1072) ve Gazzâlî'nin Kitap ve sünnet esasına dayalı bir tasavvuf anlayışını tesis etme çabalarının çok büyük bir tesiri olmuştur.⁶

Burada adı geçen şahısların dışında tasavvufî düşünce açısından kayda değer diğer bazı sîmâları da zikretmeden geçemeyeceğiz. Özellikle Yusuf Hemedânî (ö. 535/1140), Ahmed Yesevî (ö. 562/1167) ve halifeleri ile Ahmed Gazzâlî (ö. 520/1126) hemen ilk akla gelenlerdir. Ahmed Gazzâlî'nin aynı zamanda hem Sultan Melikşah'ın şeyhi olduğu hem de Aynu'l-Kudât Hemedânî (ö. 525/1131) ve Ebu'n-Necib es-Sühreverdî gibi önemli şahsiyetleri yetiştirdiği bilinmektedir.⁷

⁵ Selçukular devrindeki dinî ve tasavvufî gelişmeler için şu esere bakılabilir: Ahmet Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yay., İstanbul, 2002.

⁶ Tasavvufun kendisini İslâm dünyasına kabul ettirmesinde ve islâmî ilimler arasındaki yerini almasında burada adı geçen şahıslardan önce yaşamış Hâris Muhâsibî (ö. 243/857), Ebu Nasr es-Serrâc (ö. 378/988), Kelâbâzî (ö. 380/990) ve Ebu Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996) gibi büyük sûfi-yazarların da göz ardı edilemeyecek katkıları olmuştur. Fakat Selçuklular'ın tarih sahnesine çıkması ve sünni siyâseti desteklemesiyle birlikte, bu dönemde yaşayan Kuşeyrî ve Gazzâlî gibi mutasavvıfların, tasavvufun geniş kitlelere ulaşmasındaki rolü de önemlidir. "H.V/M.XI. Asırda Ehl-i Sünnet'in Yeniden Yükselişi: Süreç, Kurum ve Şahsiyet Üzerine Bir İnceleme" adında bir makale kaleme alan Süleyman Genç, tasavvufun ehl-i sünnetle uzlaştırılması ve kurumsallaşmasını sadece Gazzâlî'ye atfetmenin doğru olmadığını ve bu konuda onun rolünün abartıldığını düşünmektedir. Geniş bilgi için bkz. Süleyman Genç, "H.V/M.XI. Asırda Ehl-i Sünnet'in Yeniden Yükselişi: Süreç, Kurum ve Şahsiyet Üzerine Bir İnceleme", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 25, Yıl: 2007, s. 321.

⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Ocak, *a.g.e.*, ss. 112-154.

B) HAYATI

Adâbü'l-Mürîdîn adlı eserin müellifi Abdülkâhîr b. Abdullah b. Muhammed b. Ammûye (Ebu'n-Necîb Ziyâüddîn es-Sühreverdî), 490/1097 yılının Safer ayında İnan'da Zencan yakınlarında bulunan Sühreverd kasabasında doğdu. Künyesi "Ebu'n-Necîb", lâkabı "Ziyâüddîn"dir.⁸ Nesebi on üçüncü kuşakta Hz. Ebubekir'e ulaşmaktadır. O aynı zamanda tasavvuf klâsikleri arasında yer alan *Avârifü'l-Maârif* adlı eserin müellifi Ebu Hafis Ömer es-Sühreverdî (ö. 632/1234)'nin de amcasıdır.

Ebu'n-Necîb genç yaşlarda tahsil için Bağdat'a gitti. Nizâmiye medresesinde öğrenim gördü. Ali b. Nebhân (ö. 511)'den hadis, Esad Mîhenî (ö. 523)'den fıkıh okudu. İsfahan'da Ebu Ali el-Haddâd (ö. ?)'den hadis dinledi. Bir müddet sonra içinde zühd ve uzlet temâyülü artmaya başladı. Şeyh Ahmed Gazzâlî ve Şeyh Hammâd ed-Debbâs (ö. 525/1130)'la tanışarak onların sohbetlerine katıldı. Bir dönem halktan tamamen uzaklaşarak uzlet hayatı yaşadı, bütün vaktini Allah'a ibâdetle geçiriyordu. Daha sonra halkın arasına tekrar dönüp onlara vaaz ve nasihatlar bulundu. Etrafında toplanan kalabalığın sayısı iyice artınca Bağdat'ın batı yakasında, Dicle nehri kenarında bir ribât yaptırdı ve bazı ihvânıyla birlikte buraya yerleşti.

Bu sırada Ebu'n-Necîb'e Nizâmiye'de ders vermesi teklif edilince o da bunu kabul etti ve 27 Muharrem 545/1151'den 547/1153 Receb'ine kadar bu görevini sürdürdü. O, tıpkı İmam Gazzâlî gibi, bu kurumun tanınmış talabelerinden ve hocalarından birisiydi.⁹ Fakat müderrisliği çok uzun sürmedi. Onun Nizâmiye'deki görevinden kendi arzusuyla ayrılmasında veya Halife el-Müktefi Liemrillâh (530-555/1136-1160) tarafından azledilmesinde, Abbâsî hilâfeti ile Selçuklular'ın bu medrese üzerinde hâkimiyet kurma mücâdelelerinin etkisinin büyük olduğu belirtilmektedir.¹⁰

Ebu'n-Necîb, 557/1161 yılında Beytü'l-Makdis'i ziyâret için yola çıktı. Fakat Haçlı seferleri nedeniyle Kudüs'e girmesi mümkün olmadı. O da bir süre Şam'da kalarak hadis dersleri verdi, halka vaaz ve nasihatlar bulundu. Burada Suriye Atebeki Nûreddin Mahmud Zengî (541-569/1146-1174) ona büyük saygı gösterdi. 563/1168'de Bağdat'a döndü ve yaklaşık yetmiş üç yıllık bir ömür sürdükten sonra aynı yıl burada vefat etti. Kendisi için yapılan ribâta defnedildi. Bugün kabri hâlâ bir ziyâret mahallidir. *Hazînetü'l-Asfiyâ* müellifi onun vefatına şu tarihi düşmüştür:

⁸ Bkz. Mirzâ Muhammed Ali Müderris, *Reyhânetü'l-Edeb Fî Terâcimi'l-Ma'rûfîn Bi'l-Künyeti Evi'l-Lakab Yâ Küna Ve'l-Lakab*, Kitâbfürûşî-yi Züvvâr, Tebrîz, trs., VII, 282-283. Mirzâ Müderris, şeyhin isminin Abdülkâhîr ve Abdülkâdir olmak üzere iki türlü okunuşundan söz etmektedir.

⁹ M. Asad Talas, *Nizâmiye Medresesi ve İslam'da Eğitim-Öğretim*, çev. Sâdık Cihan, Etüt Yay., Samsun, 2000, s. 87.

¹⁰ Bu konudaki tartışmalar için bkz. Menahem Milson, *A Sîffî Rule For Novices: Kitâb Âdâb al-Murîdîn of Abû-Najîb al-Subrawardî*, Harvard University Press, England, 1975, ss. 13-15.

سهروردی پیر شیخ بو نجیب شد چو از دنیا به جنت شد قریب

مختلف شد صال وصل آجناب بر سه تاریخ آمدست اندر حساب

نیز سال انتقالش شد عیان "مطلع الانوار محبوب زمان" ¹¹

C) TESİRLERİ

Kaynaklar incelendiğinde, *Âdâbü'l-Mürîdîn* yazarının kendisinden sonra gelen bir çok tarikat kurucusu ve tasavvufla ilgili önemli eserler vermiş kişiler üzerinde etkileri olduğu hemen görülecektir.

Ebu'n-Necib'in Sühreverdiyye tarikatı üzerindeki etkisi bilinen bir gerçektir.¹² Zîrâ bu tarikatın kurucusu¹³ olarak kabul edilen yeğeni Ebu Hafs Ömer es-Sühreverdi küçük yaşlarda babasını kaybettiği için onun yanında büyümüştür. Amcası bu çocuğun elinden tutmuş, gerek zâhiri gerekse bâtinî ilimlerde yetişmesi için yardımlarını esirgememiş ve onun büyük bir mutasavvıf olmasını sağlamıştır.

Öte yandan Ebu'n-Necib'in, Ruzbihan-ı Kebîr el-Mısri (ö. 584/1188), İsmail el-Kasri (ö. 589/1193) ve Ammâr-ı Yâsir el-Bidlîsi (ö. 590/1194) vasıtasıyla Kübreviyye tarikatı silsilesinde de önemli bir yere sahip olduğunu söylemeliyiz. Çünkü bu tarikatın kurucusu olan Necmeddin Kübrâ (ö. 618/1221), zikredilen bu üç şahsın yanında mânevî eğitimini tamamlamıştır.¹⁴

Tarihî gerçeklerle uyuşmasa da Necmeddin Kübrâ'nın, Ebu'n-Necib'in halifelerinden olduğuna dair bir menkıbe de bulunmaktadır. Şöyle ki:

Nakledilir ki Şeyh Alaaddin Tûs'un, Şeyh Necmeddin de Firdevs'in büyüklerinden idi. Öyle riyâzet yapıyorlardı ki haftada bir defa buğday ekmeğiyle iftar ederlerdi. Günlerden bir gün Ebu Necib es-Sühreverdi'nin yanına gittiler ve şöyle dediler: "Ömrümüz nâfile yere geçip gitmekte". Ebu Necib de "Biz de aynı dertten muzdaribiz." diye cevap verdi Bunun üzerine üçü birlikte yola koyulup Ebu Hafs Ömer es-Sühreverdi'nin huzûruna

¹¹ Gulam Server Lâhûri, *Hazînetü'l-Asfiyâ*, trc. Muhammed Zahirüddin Batti, Mektebetü'n-Nebeviyye, Lahor, 1994, IV, 26-27. Son mısra, ebced hesabıyla hicri 563 tarihine tekabül etmektedir. Yukarıdaki Farsça beyitleri şu şekilde çevirebiliriz: "Sühreverdi, pîr şeyh Ebu Necib oldu / Böylece dünyâdan cennete yakın oldu / O hazretin Allah'a vuslatı hakkında muhtelif görüşler vardır / Bu konuda bize üç tarih gelmişse de / Onun intikali şu sözle belirli oldu / Nurların kaynağı, zamanın mabbûbu."

¹² Bkz. Julian Baldick, *Mistik İslam*, çev. Y. Sadık Müftüoğlu, Birey Yay., İstanbul, 2002, s. 110.

¹³ Sühreverdiyye tarikatının kurucusunun Ebu Hafs Ömer değil de Ebu'n-Necib olduğunu öne süren araştırmacılar da vardır. Örnek olmak üzere bkz. Qamar-ul Huda, "The Remembrance Of The Prophet in Suhrawardi's Awârif al-Maârif", *Journal of Islamic Studies*, Cilt: 12, Sayı: 2, 2001, s. 131; Qamar-ul Huda, *Şihabeddin Ömer Sühreverdi, Hayatı, Eserleri, Tarikatı*, çev. Tahir Uluç, İnsan Yay., İstanbul, 2004, s. 31.

¹⁴ Seyyid Muhammed Nurbahş, "Silsiletü'l-Evliyâ", nşr. Muhammed Takî Dânişpejûh, *Çeşnâme-i Henry Corbin: Melanges Offeres a Henry Corbin*, ed. Seyyid Hüseyin Nasr, Tahran, 1977, s. 48.

geldiler ve ona mürid oldular. Bir müddet sonra Şeyh Ebu Hafs, Şeyh Alaeddîn ve Ebu'n-Necîb'e şöyle buyurdu: "Artık Necmeddîn'in terbiyesini size bıraktım". Böylelikle Alaeddîn Tûs'a, Ebu'n-Necîb ve Necmeddîn Sühreverd'e döndüler. Yedi ay sonra Necmeddîn, Ebu'n-Necîb'in halifelerinden biri konumuna geldi.¹⁵

Meşrabü'l-Ervâh adlı eserin sahibi olan Ruzbihan Baklî eş-Şîrâzî (ö. 606/1209), bir müddet onun müridleri arasında yer almıştır.¹⁶ İbrâhim Zâhid Gîlânî (ö. 700/1301)'nin tasavvuftaki üstadları da yine bir şekilde Ebu'n-Necîb'le bağlantılı olan Şeyh Sa'dî Şîrâzî (ö. 691/1292) ve Şeyh Cemâleddîn Gîlânî (ö. ?)'dir. Dolayısıyla onun Zâhidiyye ve Halvetiyye tarikatı üzerinde de tesirleri bulunmaktadır.¹⁷ Hindistan'ın ilk ve en büyük tarikatı olan Çiştîyye'nin kurucusu Muînüddîn Çiştî (ö. 633/1236) de bir süre Ebu'n-Necîb'in müridi olmuştur.¹⁸ İbn Seb'in (ö. 699/1270) çizgisinde görüşler serdeden ve *Tevhîd Risâles*'nin yazarı olan Evhadüddîn Balyânî (ö. 686/1288)'nin tarikat silsilesi de Ebu'n-Necîb es-Sühreverdî'ye ulaşmaktadır.¹⁹

Anadolu Selçukluları zamanında uzun süre faaliyetlerde bulunmuş etkin bir zât olan Evhadüddin Kirmânî (ö. 635/1238)'nin Ebu'n-Necîb ile hem mânevî hem de kan bağı bulunmaktadır. Ebu'n-Necîb es-Sühreverdî kızını halifesi Kutbüddîn Ebherî (ö. 577/1172) ile, o da kızını halifesi Rükneddîn Sücâsî (ö. 608/1210) ile ve Sücâsî de kızını yine halifesi Evhadüddin Kirmânî ile evlendirmiştir. Bu maddî ve ruhânî bağ burada da kalmamış, Evhadüddîn Kirmânî'nin de kızını Anadolu'da ahî teşkilâtının kurucusu olarak kabul edilen Ahî Evren (ö. 659/1261)'le evlendirmesine kadar varmıştır.²⁰ Bütün bu bilgiler, Ebu'n-Necîb'in tesir sahasının topraklarımıza kadar genişlediğini göstermektedir.

Müellifin tasavvuftaki silsilesini ise şu şekilde gösterebiliriz:

- 1- Ebu'n-Necîb es-Sühreverdî (ö. 563/1168)
- 2- Ahmed Gazzâlî (ö. 520/1126)

¹⁵ Âlim b. Şâh Câhicerî, *Mabbûbü'l-Ebrâr*, Özbekistan Fenler Akademisi Beyruni Şarkiyat Enstitüsü El Yazmaları Hazinesi, nr. 9663, vr. 31a.

¹⁶ J. Spencer Trimmingham, *The Sufi Orders in Islam*, Oxford University Press, New York, 1998, s. 34.

¹⁷ Bkz. Mustafa Bahadıroğlu, "İbrâhim Zâhid-i Geylânî", *DİA*, XXI, 359-360.

¹⁸ Annemaria Schimmel, *İslam'ın Mistik Boyutları*, çev. Ergun Kocabıyık, Kabalcı Yay., İstanbul, 2001, s. 336.

¹⁹ Bkz. Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, Tercüme ve Şerh: Lâmiû Çelebi, haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, Marifet Yay., İstanbul, 1995, s. 403. Adı geçen risâlenin tercümesi ve yazarı için ayrıca bkz. Abdullah b. Mes'ud Balyânî, *Mutlak Birlik*, haz. Ali Vasfi Kurt, İnsan Yay., İstanbul, 2003.

²⁰ Bu konuda bkz. Mikâil Bayram, *Şeyh Evhadüddin Hâmid el-Kirmânî ve Evhadîyye Tarikatı*, Damla Matbaacılık, Konya, 1993, ss. 23-24, 86-92.

- 3- Ebu Bekir Nessâc (ö. 487/1094)
- 4- Ebu'l-Kasım Cürcânî (ö. 450/1058)
- 5- Ebu Osman Mağribî (ö. 373/983)
- 6- Ebu Ali Kâtip (ö. 340/951)
- 7- Ebu Ali Rûzbârî (ö. 322/933)
- 8- Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909)
- 9- Serî es-Sakatî (ö. 257/870)
- 10- Ma'ruf el-Kerhî (ö. 200/815)
- 11- Dâvûd-ı Tâî (ö. 165/781)
- 12- Habîb-i A'cemî (ö. 156/772)
- 13- Hasan-ı Basrî (ö. 110/728)
- 14- Hz. Ali (ö. 40/661)
- 15- Hz. Muhammed (ö. 11/632)²¹

Şâfû mezhebine mensup olan Ebu'n-Necib es-Sühreverdî'nin, kaynaklarda fakih, muhaddis, müverrih ve önde gelen bir mutasavvıf olduğundan ve *Âdâbü'l-Mürîdîn* dışında *Şerhu'l-Esmâi'l-Hüsna*, *Ğarîbü'l-Mesâbîh*, *Nebcü's-Sülûk*²² ve *Musannef fî Tabakati's-Şâfiyye* gibi eserler telif ettiğinden bahsedilmektedir.²³

²¹ Bu silsile için bkz. Devletşah, *Tezkire-i Devletşah*, çev. Necati Lugal, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1963, I, 306-307.

²² Bu eser Türkçe'ye çevilmiştir. Bkz. *Nebcü's-Sülûk Fî Siyaseti'l-Mülûk : Meliklerin ve Ülkelerin İdaresinde Tutulacak Yol ve Yöntem*, çev. Nahifi Mehmed Efendi, İstanbul, trs., Tercüman Gazetesi'nin hediyesi.

²³ Ebu'n-Necib es-Sühreverdî için ayrıca şu kaynaklara da bakılabilir: İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-A'yân*, tahk. İhsan Abbas, Dâru Sâdır, Beyrut, 1977, III, 204-205; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zehab*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, trs., III, 208-209; Sübkî, *Tabakati's-Şâfiyye*, haz. Mahmud Muhammed et-Tanahi, Matbaatü İsa el-Bâbî el-Halebî, y.y., 1964, V, 143-145; Dârâ Şükûh, *Sefinetü'l-Evliyâ*, Matbaatü Dâmi İkbâle, İstanbul, 1908, s. 103; Nurbahş, *a.g.e.*, s. 38; Hüseyin Kerbelâî, *Ravşatü'l-Cinân ve Cennâtü'l-Cenân*, haz. Cafer Sultan el-Karrâî, İntişârât-ı Sütûde, Tebrîz, 1383, II, 336-339; Mecdüddin Ali Bedehşânî, *Câmiu's-Selâsil*, Kütübhâne-i Gencbahş Merkez-i Tahkîkât-ı Fârisî İrân ve Pakistan, nr. 1060, ss. 213-214; Abdulvahhâb Şa'rânî, *et-Tabakati'l-Kübrâ*, çev. Abdülkadir Akçiçek, Toker Yay., İstanbul, 1969, II, 623-625; Hüseyin Vassâf, *Sefinetü'l-Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul, 1990, I, 241-242; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, haz. M. Şerefeddin Yaltkaya, Maârif Matbaası, İstanbul, 1941, I, 43; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, el-Mektebetü'l-Arabiyye, Dımaşk, 1958, V, 311; Zirîklî, *el-A'lâm*, Beyrut, 1969, IV, 174; Nebhânî, *Câmiu Kerâmâti'l-Evliyâ (Sababeden Günümüze Veliler ve Kerâmetleri)*, çev. Abdülhâlık Duran, Hikmet Neşriyat, İstanbul, trs., III, 338-340; Ethem Cebecioğlu, "Abdülkahir Ebu'n-Necib Sühreverdî", *Sababeden Günümüze Allah Dostları*, Şûle Yay., İstanbul, 1995, VII, 66-68.

2- ÂDÂBÜ'L-MÜRÎDÎN TÜRÜ ESERLER

Mutasavvıfların sohbetlerine katılan ve tarîkate intisâb eden kişilerin uymaları zarûrî olan âdâb ve erkândan, seyr u sülûk sırasında göz önünde bulundurulması icab eden kurallardan, şeyh ve ihvâna karşı takınılması gereken tavırlardan bahseden, mürid ve dervişlere yol gösteren eserlere “*Âdâbü'l-Mürîdîn*”, “*Edebü'l-Mürîd*”, “*Âdâbü'l-Mutasavvife*”, “*el-Vesâyâ*” ve “*Tarîkatnâme*” gibi isimler verilmektedir.²⁴

Tasavvuf literatüründe müridlerin âdâbına dair bahisler ya müstakil eserlerde ya da tasavvufî eserlerin içerisindeki bölümlerde yer almaktadır. Mesela Serrâc (ö. 378/988) *el-Lüma'* da, Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996) *Kütü'l-Kulûb* da, Kuşeyrî (ö. 465/1072) *er-Risâle* de, Hucvirî (ö. 465/1072) *Keşfü'l-Mabçûb* da ve Gazzâlî *İhyâ'* da bu hususa yer vermiş bazı mutasavvıflardır.

Ebu'n-Necîb es-Sühreverdî'nin *Âdâbü'l-Mürîdîn*'i ise tamamen müridlerin riâyet etmeleri gereken kurallara hasredilmiş bir eserdir. Burada, ilk defa müridlerle ilgili meseleler ayrıntılı ve düzenli bir şekilde sunulmuştur. Bu kitabın, tasavvuf tarihinde müstakil olarak kaleme alınmış bilinen ilk âdâb kitabı olduğu ve *Avârîfü'l-Maârif*'e kaynaklık ettiği öne sürülmüştür.²⁵

Bununla birlikte, tasavvuf literatürünü gözden geçirdiğimizde, bizim burada söz konusu ettiğimiz *Âdâbü'l-Mürîdîn*'den önce de bu konuyla ilgili bazı kitap ve risâlelerin yazıldığını görmekteyiz. Örnek olarak şunları verebiliriz²⁶:

Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857), *Âdâbü'n-Nüfûs*²⁷; *el-Vesâyâ*²⁸

Yahyâ b. Muâz er-Râzî (ö. 258/872), *Kitâbü'l-Mürîdîn*

Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 298/910), *Edebü'l-Müftakir-ilallah*

Ebû Ali Rûzbârî (ö. 303/915), *Kitâbü Edebi'l-Faker*

Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932), *Riyâzetü'n-Nefs*²⁹, *Âdâbü'l-Mürîdîn*³⁰; *Kitâbü Edebi'n-Nefs*³¹

İbn Hafif eş-Şîrâzî (ö. 371/982), *Kitâbü'l-İktisâd*

Ebu'l-Kâsım el-Vezzân (V. asır), *Edebü'l-Mürîdîn*

²⁴ Süleyman Uludağ, “Adâbü'l-Mürîd”, *DİA*, I, 336-337; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yay., İstanbul, 2001, s. 24; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Değimleri Sözlüğü*, Rehber Yay., Ankara, 1997, s. 83.

²⁵ Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001, s. 143.

²⁶ Burada adını verdiğimiz eserlerin bir listesi için bkz. Süleyman Uludağ, “Adâbü'l-Mürîd”, *DİA*, I, 336-337.

²⁷ Muhâsibî, *Âdâbü'n-Nüfûs*, tahk. Abdülkadir Ahmet Ata, Beyrut, 1988.

²⁸ Muhâsibî, *el-Vesâyâ (en-Nesâyib)*, tahk. Abdülkadir Ahmet Ata, Beyrut, 1986.

²⁹ Tirmizî, *Riyâzetü'n-Nefs*, haz. Abdülmühsin el-Hüseynî, *Mecelletü Külliyeti'l-Âdâb*, Sayı: III, Yıl: 1946, Ss. 50-108.

³⁰ Tirmizî, *Âdâbü'l-Mürîdîn*, nşr. Abdülfettâh Abdullah Bereke, Mısır, trs.

³¹ Tirmizî, *Kitâbü Edebi'n-Nefs*, haz. A. J. Arberry-Ali Hasan Abdülkadir, Kahire, 1947.

Sülemî (ö. 412/1021), *Âdâbü's-Sobbe ve Husnü'l-'Uşre; Câmiu Âdâbi's-Sûfîyye*³²; *Âdâbü'l-Fakr ve Şerâitubû; Beyânü Zeleli'l-Fukarâ ve Mevâcibü Âdâbibim*.

Tâhir b. el-Hüseyin Cassâs (ö. 418/1027), *Abkâmü'l-Mürîdîn*

Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî (ö. 481/1089), *Muhtasar Fî Âdâbi's-Sûfîyye*³³

Yusuf Hemedânî (ö. 535/1140), *Risâle Der Âdâb*³⁴

Tekke ve zâviyelerin İslam dünyasında yaygınlaşmasından sonra, müridlerin âdâbıyla ilgili hususlar yeniden ele alınmış ve düzenlenmiştir. Ebu'n-Necib'in yeğeni Şihâbüddîn es-Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*³⁵ adlı eserinde ilk defa düzenli bir şekilde tekke ve ribâtlarda gözetilmesi gereken kurallardan bahsetmiştir. Bu eserden sonra da müridlerin âdâb ve erkânıyla ilgili kitap yazma geleneği devam etmiştir. Âdâb literatürüne baktığımızda, bu tip eserlerin, her devirdeki mutasavvıfların gözde konuları arasında yer aldığını rahatlıkla görebiliriz. Aşağıda vereceğimiz bir kısım örnekler daha da arttırılabilir:

Necmeddin Kübrâ (ö. 618/1221), *Âdâbü'l-Mürîdîn*³⁶, *Âdâbu's-Sûfîyye*³⁷, *Âdâbü's-Sâlikîn*³⁸, *Âdâbü'l-Mutasavvife*³⁹, *Âdâbü's-Sülûk İlä Hazret-i Mâlikî'l-Mülk ve Melikü'l-Mülûk*.⁴⁰

Ebü Hafs Ömer es-Sühreverdî (ö. 632/1234), *Avârifü'l-Maârif, İrşâdü'l-Mürîdîn*⁴¹

Muhiddîn İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240), *Âdâbü'l-Mürîd*⁴²

³² Bu risâlenin hem Arapça metni hem de Türkçe çevirisi yayınlanmıştır. Bkz. Sülemî, *Câmiu Âdâbi's-Sûfîyye, Tasavvufun Ana İlkeleri-Sülemi'nin Risaleleri* adlı eserin içinde, nşr. Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1981, ss. 34-76, ss. 35-92.

³³ Bu eser, Beaurecueil tarafından yayınlanmıştır. Bkz. "Un opuscule de Khawaja Abdallah Ansâri concernant les bienseances de soufis", *BIFAO*, Sayı: LIX, Yıl: 1960, ss. 203-228.

³⁴ Bu risâle Türkçe'ye çevrilmiştir. Bkz. Yusuf Hemedânî, *Hayat Nedir (Rutbetü'l-Hayât)*, haz. Necdet Tosun, İnsan Yay., İstanbul, 2000, ss. 91-95.

³⁵ Bu eserle ilgili olarak bkz. Süleyman Uludağ, "Avârifü'l-Maârif", *DİA*, IV, 109-110; Ethem Cebecioglu, "Avârifü'l-Maârif", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 12, 2004, ss. 239-264. Ayrıca kitabın Türkçe'ye iki ayrı çevirisi yapılmıştır. Bkz. *Avârifü'l-Maârif (Tasavvufun Esasları)*, haz. H. Kamil Yılmaz-İrfan Gündüz, Erkam Yay., İstanbul, 1989; *Avârifü'l-Maârif (Gerçek Tasavvuf)*, çev. Dilâver Selvi, Semerkand Yay., İstanbul, 1999.

³⁶ Kübrâ, *Âdâbü'l-Mürîdîn*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 404, vr. 129a-132b.

³⁷ Kübrâ, *Âdâbu's-Sûfîyye*, haz. Mesud Kasımî, Çap-ı Gülşen, Tahran, 1363.

³⁸ Kübrâ, *Âdâbü's-Sâlikîn*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 404, vr. 172b-175b.

³⁹ Kübrâ, *Âdâbü'l-Mutasavvife*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2800, vr. 118a-125b.

⁴⁰ Kübrâ, *Âdâbü's-Sülûk İlä Hazret-i Mâlikî'l-Mülk ve Melikü'l-Mülûk*, Kütüphâne-i Merkezî-yi Dânişgâh-ı Tahran, nr. 202/6, vr. 353b-358a.

⁴¹ Sühreverdî, *İrşâdü'l-Mürîdîn (Mürîtlîğîn Temel Öğretileri)*, haz. M. Emin Fidan, Hacegân Yay., İstanbul, 2000.

⁴² Bu risâlenin Türkçe çevirisi için bkz. İbn Arabî, *Âdâbü'l-Mürîd: Genç Müslümana Öğütler*, çev. M. Cemil, Bedir Yay., İstanbul, 1977.

Ebü'l-Mefâhir Yahyâ Bâharzî (ö. 736/1335), *Evrâdü'l-Abbâb ve Fusûsü'l-Âdâb*⁴³

Seyyid Ali Hemedânî (ö. 786/1384), *Risâle-i Âdâbü'l-Mürîdîn*⁴⁴

Ebü Bekir b. Dâvûd es-Sâlihî (ö. 806/1403), *Âdâbü'l-Mürîd*

Eşrefoğlu Rûmî (ö. 874/1470), *Tarîkatnâme*⁴⁵

Yiğitbaşı Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî (ö. 910/1505), *Hurde-i Tarîkat, Risâletü'l-Hüddâ*⁴⁶

Abdolvahhâb eş-Şa'rânî (ö. 973/1565), *Edebü'l-Mürîd*

Sinan b. Yakub (ö. 989/1581), *Sünenü Meşâyibi'l-Halvetiyye*⁴⁷

Tâceddin b. Zekeriyâ el-Abşemî (ö. 1050/1640), *Âdâbü'l-Mürîdîn*

Şemlelizâde Ahmed Efendi (ö. 1086/1678), *Şîve-i Tarîkat-ı Gülşeniyye*⁴⁸

Bolulu Himmet Dede (ö. 1095/1684), *Âdâb-ı Hurde-i Tarîkat*⁴⁹

Karabaş Velî (ö. 1097/1686), *Risâle-i Tarîkatnâme*⁵⁰

Abdullah b. Alevî el-Haddâd (ö. 1132/1720), *Risâletü Âdâbi Sülûki'l-Mürîd*⁵¹

Yakub Avfî (ö. 1149/1736), *Hedîyyetü's-Sâlikîn*⁵²

Kırımlı Şeyh Selim Divâne (ö. 1170/1756), *Miftâhu Müşkilâti's-Sâdikîn Âdâbü Tarîki'l-Vâsilîn*⁵³

Abdullah Salahaddîn-i Uşşâkî (ö. 1197/1782), *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye*⁵⁴

⁴³ Yahyâ Bâharzî, *Evrâdü'l-Abbâb ve Fusûsü'l-Âdâb*, haz. İrec Afşar, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, Tahran, 1345.

⁴⁴ Pervîz Ezkâtî, *Mürevvic-i İslâm Der İran-ı Sağır*, İntişârât-ı Müslim, Hemedân, 1380, s. 142. Yazar bu risâlenin Ali Hemedânî'ye aidiyetinin kesin olmadığı görüşündedir.

⁴⁵ Eşrefoğlu Rûmî, *Tarîkatnâme*, haz. Esra Keskinliç, Gelenek Yay., İstanbul, 2002.

⁴⁶ Bu iki risâlenin günümüz diline aktarılmış hali için bkz. Ahmet Ögke, *Ahmet Şemseddin Marmaravî*, İnsan Yay., İstanbul, 2001, ss. 534-549.

⁴⁷ Sinan b. Yakub, *Sünenü Meşâyibi'l-Halvetiyye*, Amasya Bayazid İl Halk Ktp., nr. 1540/8, vr. 152a-228b.

⁴⁸ Şemlelizâde Ahmed Efendi, *Şîve-i Tarîkat-ı Gülşeniyye*, (haz. Tahsin Yazıcı, *Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî* adlı eserle beraber), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1992, ss. 503-548.

⁴⁹ Bolulu Himmet Dede, *Âdâb-ı Hurde-i Tarîkat*, haz. Tahir Hafızalioğlu, (*Vahdet Aynasında-Osmanlı Tasavvuf Metinlerinden Seçmeler I* içinde), İnsan Yay., İstanbul, 2001, ss. 131-178.

⁵⁰ Risâlenin metni için bkz. Kerim Kara, *Karabaş Velî, Hayatı, Fikirleri, Risâleleri*, İnsan Yay., İstanbul 2003, ss. 703-745.

⁵¹ Abdullah b. Alevî el-Haddâd, *Risâletü Âdâbi Sülûki'l-Mürîd*, Mısır, 1958.

⁵² Yakub Avfî, *Hedîyyetü's-Sâlikîn*, Bahriyye Matbaası, İstanbul, 1331.

⁵³ Bu eser günümüz harflerine aktararak yayınlanmıştır. Bkz. Selim-i Divâne, *Vuslata Davet*, haz. İsa Çelik, İnsan Yay., İstanbul, 2004, ss. 159-197.

Muhammed b. Hasan el-Halvetî (ö. 1200/1786), *el-Âdâbü's-Seniyye*⁵⁵

Muhammed b. Abdullah el-Hânî (ö. 1279/1862), *el-Behçetü's-Seniyye*⁵⁶

Harîrîzâde Kemâleddîn Efendi (ö. 1299/1882), *Risâle-i Kenzü'l-Feyz*⁵⁷

3- ÂDÂBÜ'L-MÜRÎDÎNİN KAYNAKLARI

Âdâbü'l-Mürîdîn adlı eserin esas itibarıyla üç temel kaynağı vardır: 1- Kur'an-ı Kerim.⁵⁸ 2- Hadisler.⁵⁹ 3- Önceki Meşâyih'in Sözleri ve Eserleri.

Ebu'n-Necib es-Sühreverdî herhangi bir fasla başlarken öncelikle Kur'an'dan bir âyet ve Hz. Peygamber'den bir hadis zikreder. Daha sonra bir kısım meşâyih'in sözlerinden nakillerde bulunur. Eğer o konuda başka âyet ve hadisler varsa onları da büyük oranda konu içerisine serpiştirmeye gayret eder. Şeyh Sühreverdî bütün bunlarla sûfiyâne hayatın pratik uygulamalarını Kur'an ve sünnete dayandırmak ister gibi görünmektedir. Yine onun, başta dört halife olmak üzere sahâbe ve tâbiîn'in ileri gelenlerinin bazı örnek davranışlarını bize sunması da bu düşüncelerimizi teyit etmektedir.

Âdâbü'l-Mürîdîn müellifinin Hasan el-Basrî (ö. 110/728), Bişr el-Hâfi (ö. 227/841), Zünnûn el-Mısrî (ö. 245/859), Serî es-Sakatî (ö. 257/870), Ebu Hafıf el-Haddâd (ö. 260/883), Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö. 283/896), Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909), Ebu Osman el-Hîrî (ö. 298/910) ve Abdullah İbn Hafif eş-Şîrâzî (ö. 371/982) gibi ünlü mutasavvıfların sözlerine ve görüşlerine de genişçe yer verdiği görülmektedir. Ayrıca onun çoğu kez, "Onlardan birine şöyle dendi...", "Sûfilerden birine şöyle bir soru soruldu...", "Onlardan biri şunu söyledi...", "Şeyhlerden biri şöyle dedi..." ve "Meşâyih'ten nakledildiğine göre..." gibi ifadeler kullandığına ve sözlerini rivâyet ettiği mutasavvıfların isimlerini vermediğine şahit oluruz.

Sühreverdî'nin zikredilen bu eseri ile kendisinden önce kaleme alınan İbn Hafif eş-Şîrâzî'nin **Kitâbü'l-İktisâd**⁶⁰, Ebu Nasr es-Serrâc'ın **el-Lüma**'ı,

⁵⁴ Salahaddîn-i Uşşâkî, *Uşşâkî Sâliklerin Âdâbu (Tuhfetü'l-Uşşâkiyye)*, sad. M. Erol Kılıç, Uşşâkî Vakfı Yay., İstanbul, 1998.

⁵⁵ Muhammed b. Hasan el-Halvetî, *el-Âdâbu's-Seniyye*, Süleymaniye Ktp., Dügümlü Baba, nr. 218, vr. 1a-251b.

⁵⁶ Eserin Türkçe çercümesi için bkz. el-Hânî, *Âdâb*, çev. A. Hüsrevoğlu, Erkam Yay., İstanbul, 1995.

⁵⁷ Kemâleddîn Efendi, *Risâle-i Kenzü'l-Feyz*, Süleymaniye Ktp., H. Murad, nr. 2631, vr. 1a-104b.

⁵⁸ Sühreverdî kitabında yüzden fazla âyete atıfta bulunmaktadır.

⁵⁹ Müellif eserinde yüz altmışın üzerinde hadis zikretmektedir. Bu rivâyetlerin büyük bir çoğunluğu hadis kitaplarında yer almakta iken bazıları bulunmamaktadır.

⁶⁰ Sobieroj makalesinde, Şîrâzî'nin *Kitâbü'l-İktisâd*'ı ile Ebu'n-Necib'in *Âdâbü'l-Mürîdîn*'i arasındaki benzerlikleri incelemiş ve Sühreverdî'nin bu eserden bir hayli yararlandığını örnekleriyle göstermeye çalışmıştır. Bkz. Florian Sobieroj, "Ibn Khafîf's Kitâb al-İktisâd And Abû al-Najîb al-Suhrawardî's Âdâb al-Murîdîn: A Comparison Between Two Works On The Training Of Novices", *Journal Of Semitic Studies*, Cilt: 43, Sayı: 2, 1998, ss. 327-345.

Kelâbâzî'nin **et-Ta'arruf**'u, Ebu Tâlib el-Mekki'nin **Kutû'l-Kulûb**'ü, Sülemî'nin çeşitli eserleri, Kuşeyrî'nin **Risâle**'si, Hucvirî'nin **Keşfü'l-Mahcûb**'u, Gazâlî'nin **İhyâ'sı** ile Abdülkadir Geylânî (ö. 561/1166)'nin **el-Gunye**'si gibi tasavvuf klâsikleri arasında benzerlikler bulunmaktadır. Fakat müellif, kitabının hiçbir yerinde bu kaynaklardan herhangi birinin adını zikretmemektedir.

4- ÂDÂBÜ'L-MÜRÎDİNİN MUHTEVÂSİ

Ebu'n-Necîb es-Sühreverdî'nin *Âdâbü'l-Mürîdîn*⁶¹ adlı eseri bir mukaddime ve 28 fasıldan meydana gelmektedir. Mukaddime kısmında sûfîlerin itikad mevzûlarındaki görüşlerine yer verilmektedir. Fasıllar ise şunlardır: 1- Fakrın gınâdan üstün olduğu husûsu. 2- Tasavvuf-Fakr, Fakr-Zühd, Sûfî-Melâmetî arasındaki farklar. 3- Dînin fûrû'u ve ahkâmı. 4- Mutasavvıfların tasavvuf ve âdâb hakkındaki görüşleri. 5- Bu yolun ahkâmı husûsunda bazı görüşler. 6- Âdâbın özellikleri ve farklılıkları. 7- Makamlar. 8- Haller. 9- Yolların ve metotların farklı oluşu. 10- Sûfîlerin ilmin önemine dair görüşleri. 11- Konuşma ve sohbet âdâbı. 12- Şathiyyeler hakkında. 13- Bidâyetteki haller. 14- Nefsi denetlemek ve bilmek husûsu. 15- Birbirleriyle sohbetleri esnasında uydukları edebler. 16- Kendi hemcinsleriyle yaptıkları sohbetlerdeki edebleri. 17- Yolculuk edebleri. 18- Giyim-kuşam âdâbı. 19- Yiyip-içme âdâbı. 20- Hz. Peygamber'in yanında geçiren zâtla ilgili rivâyet. 21- Uyku âdâbı. 22- Semâ' âdâbı. 23- Evlilik âdâbı. 24- İsteme âdâbı. 25- Hastalık halindeki halleri. 26- Ölüm halindeki durumları. 27- İmtihân ve belâ esnasındaki tavırları. 28- Ruhsatlar husûsundaki davranışları.

Bu eserde, tasavvufî yola giren kişilerin yaşamlarının hemen hemen bütün aşamalarında uymaları gereken kurallar ve edeb kaideleri oldukça düzenli bir şekilde yer almaktadır. Ayrıca fakr, zühd, kerâmet, haller ve makamlar gibi önemli tasavvuf kavramları hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Eserin içeriğini kısaca şu şekilde tahlil edebiliriz:

Allah'a hamd, Hz. Muhammed ve âilesine salât ü selâmla başlayan kısa bir girişten sonra Sühreverdî, Allah'ın birliği, zât ve sıfatları, istivâ, nüzûl, Kur'an'ın mahlûk olup olmadığı, Allah'ın cennette gözle görülüp görülemeyeceği, O'nun kullarının fiillerini yaratıp yaratmadığı, hilâfetin Kureys'e ait olup olmadığı gibi bazı kelâmî meseleler hakkındaki sûfîlerin görüşlerini açıklamaktadır.⁶² Burada o tam bir ehl-i sünnet yorumcusu gibi hareket

⁶¹ Burada biz Fehim Muhammed Şeltut'un neşrini esas aldık. Bkz. Ebu'n-Necîb es-Sühreverdî, *Âdâbü'l-Mürîdîn*, haz. Fehim Muhammed Şeltut, Dâru'l-Vatani'l-Arabî, Kahire, trs. Bu eserle ilgili olarak şu makaleye de bakılabilir: Ian Richard Netton, "The Breath of Felicity: Adab, Ahwâl, Maqâmât and Abû Najîb al-Suhrawardî", *The Heritage of Sufism*, ed. Leonard Lewisohn, Oneworld Publications, England, 1999, I, 457-482.

⁶² Ebu'n-Necîb, *a.g.e.*, ss. 15-21.

etmektedir. Onun akîdesi, içerik ve kullanılan terimler açısından eş'arîliğe daha yakın görünmektedir.⁶³

Daha sonra müellif fakr, zühd, melâmetî, kerâmet ve semâ' gibi bazı tasavvufî kavramlar hakkında kısa bilgiler vermektedir. O, fakirliğin rızâyâya uygun olduğu takdirde, zenginlikten daha fazîletli olduğunu söylemektedir. Ona göre fakr, tasavvuf demek değildir, bilakis tasavvufun nihâyeti, fakrın bidâyetidir. Yine aynı şekilde, zühd de fakrdan başka bir şeydir. Tasavvuf erbâbının nezdinde fakr, yokluk ve yoksunluk anlamına gelmez; bilakis övülen fakr, Allah'a güvenmek ve taksiminden râzı olmaktır.⁶⁴ Sûfî de melâmetî değildir; çünkü melâmetî, hayrı açığa çıkarmayan şerri de gizlemeyen kişidir. Sûfî ise halkla meşgul olmayan, onların kabullerine ya da reddetmelerine iltifât etmeyen kişidir.⁶⁵

Sühreverdî'ye göre semâ' esnasındaki bazı hareketler, peş peşe dönmeler ve yerinden sıçramalar ruh ile cesed arasındaki gidiş gelişten kaynaklanmaktadır. Çünkü cesed topraktan yaratılmış olup, süflîdir; ruh ise ferahtan yaratılmıştır, ulvî ve ruhânîdir. Sükûn hâsıl oluncaya kadar, ruh kendi âlemine yükselir, cesed ise kendi mahalline iner. Bu durum, semâ' halindeki ferah, gidiş-geliş ve hoşluk yoluyla meydana gelir ve mahzurlu değildir. Ancak şu kadarı var ki bu, muhakkıkînin sıfatlarından değildir.⁶⁶

Üçüncü fasılda yazar, ümmetin ulemâsını ashâbu'l-hadîs, fakihler ve sûfîler olmak üzere üç gruba ayırmakta, bunların görevlerine ve birbirleriyle ilişkilerine değinmektedir. Sühreverdî, bu üç ilim dalıyla uğraşan âlimlerin aralarında iletişim içerisinde olmalarını, kendi alanlarını ilgilendiren meselelerde onların otorite olduklarını belirtmektedir.⁶⁷

Sonraki üç fasılda tasavvuf ilmiyle ilgili tanımlara ve bu yolun edeblerine, yani temel esaslarına değinilmektedir. Bilindiği üzere mutasavvıflar tarafından çok çeşitli tasavvuf tanımları yapılmıştır.⁶⁸ Yazara göre, hallerinin farklılığından dolayı şeyhlerin tasavvuf hakkındaki cevapları da farklı farklıdır. Onların her biri kendi hâline ve soran kişinin makamının taşıyabileceği duruma göre cevap vermişlerdir. Eğer soran müridse, muâmeleler bakımından mezhebin zâhirine göre cevap verilir; mütavassıt ise hallere göre cevap verilir; ârif ise hakîkate göre cevap verilir. Bununla birlikte Sühreverdî, "*Tasavvufun evveli ilim, ortası amel, sonu da mevhibedir.*" şeklindeki tasavvuf tanımını en açık ve anlaşılır ifâde olarak

⁶³ Sühreverdî'nin itikadî konularla ilgili düşünceleri için bkz. Çağfer Karadaş, "Ebu'n-Necib Sühreverdî ve İtikadî Görüşleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 10, Sayı:2, 2002, ss. 128-130.

⁶⁴ Ebu'n-Necib, *a.g.e.*, ss. 21, 23.

⁶⁵ Ebu'n-Necib, *a.g.e.*, s. 23.

⁶⁶ Ebu'n-Necib, *a.g.e.*, ss. 30-31.

⁶⁷ Ebu'n-Necib, *a.g.e.*, ss. 32-35.

⁶⁸ Bunlara örnek olmak üzere bkz. Ethem Cebecioğlu, "Prof. Nicholson'ın Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tarifleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 29, Yıl: 1987, ss. 387-406.

nitelendirmektedir. Çünkü ilim murâdı ortaya çıkarmakta, amel talebi açığa vurmakta, mevhibe ise gayeye ulaştırmaktadır.⁶⁹

Sühreverdî tasavvuf ehlini de “*Mürîd-tâlib, mütavassıt-sâir, müntehî-vâsil.*” olmak üzere üç kısımda mütâlaa etmektedir. Mürîd vakit sâhibidir, mütavassıt hal sâhibidir, müntehî ise nefes sâhibidir; onların yanında en faziletli şey, nefesleri saymak, yani onları hesâba çekmektir. Mürîd, murâdı talepte yorgun düşmüştür; mütavassıt menzillerin âdâbını talep eder ve telvîn erbâbıdır, çünkü o giderek artan bir şekilde bir halden diğer bir hâle geçer; müntehî-vâsil ise yüklüdür ve makamları aşmıştır, temkîn hâlinindedir, haller onu değiştirmez ve korkular ona tesir etmez.⁷⁰

Âdâbü'l-Mürîdîn sâhibine göre tasavvuf yolunun esâsı ve sûfilerin en belirgin özellikleri edeb ve ahlâklarıdır. Tasavvufun tümünün edeb olduğu söylenir. Her vaktin, her hâlin, her makamın bir edebi vardır. Kim edebe yapışırsa erlerin ulaştığı mevkiye ulaşır, kim de edebten mahrum kalırsa yakınlaşmayı umduğu yerden uzaklaşır, kabul beklediği yerden de reddedilir.⁷¹

Daha sonra konu, makamlar ve haller bahsine gelir. Sühreverdî’ye göre makam, kulun ibâdetleri esnasında Allah’ın huzûrunda elde ettiği mevkiidir. Haller ise kalblerin muâmeleleridir, zikirlerin safâsından kalblere giren şeylerdir. Onun makamlar ve hallerle ilgili yaptığı tasnifi şu şekilde gösterebiliriz:

MAKAMLAR

1. İntibâh
2. Tevbe
3. İnâbe
4. Vera’
5. Muhâsebe
6. İrâde
7. Zühd
8. Fakr
9. Sıdk
10. Tesabbur (Mürîdlerin makamlarının sonuncusu)
11. Sabır

⁶⁹ Ebu’n-Necîb, *a.g.e.*, s. 36.

⁷⁰ Ebu’n-Necîb, *a.g.e.*, s. 36.

⁷¹ Ebu’n-Necîb, *a.g.e.*, ss. 37-43.

12. Rızâ
13. İhlas
14. Tevekkül

HALLER

1. Murâkabe
2. Kurb
3. Muhabbet
4. Recâ
5. Havf
6. Hayâ
7. Şevk
8. Üns
9. Tuma'nîne
10. Müşâhede (Hallerin sonuncusu)⁷²

Sonraki fasıllarda tasavvufta amacın bir olduğu halde, bu amaca ulaşmak için insanların tuttıkları yolların farklılığından, ilmin fazîletinden ve sûfîlerin konuşurken gözetmeleri gereken edeblerden bahsedilir.⁷³ Bundan sonra Şeyh Ebu'n-Necib şathiyyelerle ilgili bir fasıl açar ama bu konuya neredeyse hiç değinmez. Bu hususta söyledikleri sadece şundan ibarettir: *“Ebû Yezîd ve diğerleri hakkında anlatılan şathiyyelere gelince; bunlar, hâlin kuvveti, sekrin gücü ve vecdin galebesi anında olmaktadır, bundan dolayı kabul de edilmez red de.”*⁷⁴

Daha sonraki bölümlerin hemen hepsi sûfîlerin, hayatın her alanında uygulamaları gereken âdâba ayrılmıştır. Bidâyet, sohbet, sefer, giyim-kuşam, yeme-içme, uyku, semâ', evlenme, dilenme, hastalık, ölüm ve belâ hallerinde gözetilmesi gereken edebler ayrı ayrı başlıklar altında işlenmiştir.⁷⁵

Eserin en çok ilgi çeken kısmı diyebileceğimiz 28. fasıl, kitabın son faslıdır ve **“ruhsatlar”** başlığını taşır. Sühreverdî'ye göre, dînî açıdan bunların

---

⁷² Ebu'n-Necib, *a.g.e.*, ss. 43-44. Tasavvuf tarihinde makamlar ve hallerle ilgili çok çeşitli tasnifler yapılmıştır. Bunların en meşhuru ise onlu sınıflandırmalardır. Bu hususta detaylı bilgi için bkz. Mustafa Kara, “Tasavvuf Kitâbiyatında Makamların Sayılarla Tasnifi ve Usûlü Aşere Geleneği”, *Hareket*, Sayı: 11-12, 1980, ss. 10-14; Himmet Konur, “Makamlar ve Haller”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 9, 1995, ss. 319-328.

⁷³ Ebu'n-Necib, *a.g.e.*, ss. 45-50.

⁷⁴ Ebu'n-Necib, *a.g.e.*, s. 51.

⁷⁵ Ebu'n-Necib, *a.g.e.*, ss. 52-129.

kullanılmasında herhangi bir sakınca bulunmasa da, sûfilerin yolunda ruhsat, ilmin hakikatinden zâhirine dönüştür ve bu da, onların hallerinde bir noksanlık belirtisidir. Çünkü bu mezhebin çeşitli halleri, makamları, ahlâkı ve âdâbı vardır. Ruhsatlar bunların en alt derecesidir. Müellif, ruhsatlara sarılan kişinin henüz mübtedî olduğunu, onun yüce hallere yükselebilmesi ve hakikate erebilmesi için, ciddiyetle çalışması gerektiğini belirtmektedir.

Sözü edilen ruhsatlar kişinin bir meslek edinmesine, âile efrâdı ve anne-babası için kazanç sağlamasına, mizah ve şaka yapmasına, yolculuklarda azık taşımasına, lezzetli yemekler yiyebilmesine ve sultanlarla yakın ilişkiler kurabilmesine imkân sağlamaktadır. Ebu'n-Necîb'in eserinde böyle bir bölümün bulunması, VI./XII. yüzyılın sonlarına doğru Bağdat'ta tasavvufun daha geniş kitlelere ulaştığının bir işâreti olarak da yorumlanabilir.⁷⁶ Kırk tane ruhsatın birbiri ardına sıralandığı bu bölümle birlikte kitap sona ermektedir.⁷⁷

5- *ÂDÂBÜ'L-MÜRİDİNİN* BAŞLICA ŞERH VE TERCÜMELERİ

Dinî metinler, hukukî ifâdeler, felsefî ve hikemî sözler, gerek cümle yapısı, gerek taşıdığı anlamlar bakımından diğerlerinden farklı bir yapıya sahiptir. Bunların basit bir dilbilgisi ve sathî bir kültürle, aslına uygun, hatasız ve eksiksiz olarak anlaşılması pek mümkün olmamaktadır. Bu özelliği dolayısıyla onların, çeşitli yönleri ile açıklamalarının yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur.⁷⁸ Böylelikle İslâmî ilimlerin çeşitli sahalarında geniş bir “şerh literatürü” meydana gelmiştir.

Özellikle sûfiler tarafından kaleme alınan eserler söz konusu edildiğinde, yukarıda bahsettiğimiz durum ve ihtiyaç daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı mutasavvıfların eserleri, hem sûfiler hem de sûfî olmayan bazı âlimler tarafından şerhedilmiştir. Bu şerhlerin bazıları uzun asırlar boyunca elden ele ulaşmış ve okunmuş, kimisi de sadece yazıldığı coğrafya ve zaman dilimi içinde kalmıştır. İşte *Âdâbü'l-Mürîdîn*'in de farklı zamanlarda yapılan bazı şerhleri mevcuttur:

1. *Âdâbü'l-Mürîdîn*: Ömer b. Muhammed b. Ahmed Şîrkân tarafından yapılan Farsça tercüme aynı adı taşımaktadır. XIII. yüzyılda yapılan bu tercüme Necîb Mâyîl Herevî tarafından neşredilmiştir.⁷⁹

2. *el-Hâtîme*: *Âdâbü'l-Mürîdîn*'i birkaç kez Farsça'ya çeviren Hintli müellif Muhammed b. Yunus el-Hüseynî Gisûdirâz (ö. 825/1422), eseri *el-*

⁷⁶ Erik Stafen Ohlander, *Abû Hafş Umar al-Subrawardî and The Institutionalization of Sufism*, (Basılmamış Doktora Tezi), The University of Michigan, 2004, s. 75.

⁷⁷ Ebu'n-Necîb, *a.g.e.*, ss. 129-153.

⁷⁸ Bkz. Ali Yardım, *Hadîs II*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., İzmir, 1992, s. 113.

⁷⁹ Ebu'n-Necîb, *Âdâbü'l-Mürîdîn*, Farsça'ya çev. Ömer b. Muhammed b. Ahmed Şîrkân, haz. N. Mâyîl Herevî, İntişârât-ı Mevlâ, Tahran, 1363.

Hâtîme adıyla Arapça olarak da şerh etmiştir. (nşr. Hafız Seyyid Atâ Hüseyin, Haydarâbâd, 1358)⁸⁰

3. Fusûsu'l-Âdâb: Yahyâ Bâherzî'nin *Evrâdü'l-Abbâb ve Fusûsü'l-Âdâb* adlı eserinin ikinci bölümü olan *Fusûsu'l-Âdâb, Âdâbü'l-Mürîdîn*'in Farsça serbest bir tercümesi olarak kabul edilebilir. Zirâ bu ikisinin içerikleri karşılaştırıldığında bir çok başlığın aynı olduğu hemen farkedilecektir. Bahsi geçen eserin bu bölümü geniş bir mukaddime yazılarak İrec Afşar tarafından neşredilmiştir.⁸¹

4- A Sûfî Rule For Novices: Kitâb Âdâb al-Murîdîn of Abû-Najîb al-Suhrawardî: *Âdâbü'l-Mürîdîn*, Menahem Milson tarafından zikredilen bu isimle İngilizce'ye çevrilmiştir. Fakat söz konusu bu tercüme tam değildir. Eserdeki bir çok rivâyetler, şürler ve sözler atlanmıştır.⁸²

Bunların dışında, Kübreviyye'nin Hindistan kolu olan Firdevsiyye tarîkatı şeyhlerinden Şerefüddîn Ahmed b. Yahyâ Mânerî (ö. 782/1381)'nin⁸³ ve Ali b. Sultan Muhammed el-Kâri el-Herevî (ö. 1014/1605) adlı bir kişinin de *Âdâbü'l-Mürîdîn*'e şerh yazdıkları rivâyet edilmektedir.⁸⁴

6- SONUÇ

Ebu'n-Necib Ziyâüddîn es-Sühreverdî, tasavvuf tarihinde ilk tarikatların teşekkül ettiği bir devirde Bağdat'ta yaşamış ve hem ilmî hem de tasavvufî faaliyetlerde bulunmuş önemli bir sûfidir. Tıpkı Gazzâlî gibi kısa bir süre Nizâmîye Medresesi'nde müderrislik yapmış olan Sühreverdî'yi, içindeki uzlet ve ibâdet arzusu tasavvufa sürüklemiştir. Onun ileri gelen birçok sûfî ve tarikat kurucusu üzerinde etkili olduğu ve çeşitli tarikatların silsilelerinde yer aldığı görülmektedir.

Kaynaklarda beş kitabından söz edilen Ebu'n-Necib'in en önemli ve meşhur eseri *Âdâbü'l-Mürîdîn*'dir. Bir mukaddime ve yirmi sekiz fasıldan meydana gelen bu eserin tamamı, müridlerin hayatlarının her anında riâyet etmeleri gereken kurallara hasredilmiştir. Sühreverdî'den önceki asırlarda bu hususta çeşitli risâleler yazılmışsa ve bazı tasavvufî klasiklerde âdâb konularına yer verilmişse de, burada ilk defa müridlerle ilgili meseleler daha detaylı ve belli bir sistem içerisinde sunulmaya çalışılmıştır.

⁸⁰ Bkz. *a.g.e.*, N. Mâyil Herevî'nin mukaddimesi, s. 35.

⁸¹ Yahyâ Bâharzî, *Evrâdü'l-Abbâb ve Fusûsü'l-Âdâb*, haz. İrec Afşar, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, Tahran, 1345. Bu eser hakkında daha geniş bilgi için şu makaleye bkz. Muhammad Isa Waley, "A Kubrawî Manual of Sufism: The Fusûs al-âdâb of Yahyâ Bâkharzî", *The Heritage of Sufism*, ed. Leonard Lewisohn, Oneworld Publications, England, 1999, II, 289-310.

⁸² Menahem Milson, *A Sûfî Rule For Novices: Kitâb Âdâb al-Murîdîn of Abû-Najîb al-Suhrawardî*, Harvard University Press, England, 1975.

⁸³ Bruce Lawrence, *Notes From A Distant Flute*, Iranian Academy of Philosophy, Tahran, 1978, s. 76.

⁸⁴ Menahem Milson, *a.g.e.*, s. 24.

Bunun yanısıra, *Âdâbü'l-Mürâdîn*'in, en başta Ebu'n-Necîb'in yeğeni Ebu Hafs Ömer es-Sühreverdî tarafından kaleme alınan *Avârişü'l-Maârif*e ve diğer bazı âdâb kitaplarına kaynaklık ettiği söylenebilir. Zâten söz konusu eserin, telifinden kısa bir süre sonra Farsça'ya da çevrilip şerhedilmesi, onun İslâm dünyasının büyük bir kısmına ulaştığına işâret etmektedir.